
MÁTÉ ÁGNES

E. S. Piccolomini *Historia de duobus amantibus*: Nyelvi és kulturális gátak tizenhat korai fordítás tükrében

*The paper discusses general factors influencing the translators of Eneas Silvius Piccolomini's *Historia de duobus amantibus*, who translated the love story from Latin into eight vernacular languages during the 15-16th centuries. These factors fell into two broader categories: linguistic limitations and cultural-moral restrictions. The paper argues that the limited knowledge of Latin language and the deficiencies of knowledge concerning classical culture or the moral reservations towards the original Latin text from the part of the translators all influenced the love story's translations. The paper offers a series of case studies to illustrate how translators operational in different vernaculars had faced similar problems and how diverse their responds were to them in altogether sixteen early translations of *Historia*. Originally written as a conference presentation in 2017, the present paper gives a short summary of the conclusions connected to translatology of the author's recently published monograph: MÁTÉ (2018).¹*

Jelen tanulmányban a késő középkori–kora újkori fordítói eljárásokkal kapcsolatos néhány tapasztalatomat szeretném megosztani a szakmai közönséggel, amelyeket az elmúlt tíz évben² szereztem Eneas Silvius

¹ A publikáció az MTA-SZTE Antikvitás és Reneszánsz: Források és Recepció Kutatócsoport (TK2016-126) támogatásával jelent meg.

² A tanulmány eredetileg előadásként hangzott el a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Mű–Fordítás–Kultúra című konferenciáján 2017. április 27-én, írott változatát a szervezőknek 2017 szeptemberében adtam le. Piccolomini szövegével kapcsolatos kutatásaimat 2014–2017 között a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta, amelynek segítségével 2018-ban jelent meg monográfiám: MÁTÉ (2018). A jelen tanulmány a kora újkori fordításokkal kapcsolatos általános tanulságok összefoglalása, amelyek többsége a monográfiában szétszórva található meg. Az előadás írott változatához készült jegyzet-

Piccolomini (1458-tól II. Pius pápa) *Historia de duobus amantibus* (A két szerelmes története, 1444) című művének latin szöveghagyománya és a mű XVI. század végéig keletkezett fordításai vizsgálata során. Az itt bemutatott esetek a klasszikus példákon túl³ újabb hasznos szemponatokkal szolgálhatnak az európai nyelvekről magyarra átültetett korai fordításokkal foglalkozó kutatók számára.

A humanista ízléssel megformált szerelmi történetben a harminckett éves nőtlen Eurialus, és a húszéves, már férjezett Lucretia, egy sienai polgárásszony szeretnek egymásba 1432–1433-ban, amikor Eurialus Luxemburgi Zsigmond római császári koronázására vár Sienában.⁴ Az asszony halálával végződő novella egy házasságtörés elbeszélése, amely ugyanakkor két (szerelmi) világrend tragikus összeütközését is bemutatja. A történetet a XVI. században a Pataki Névtelenként ismert, sokak által Ballasi Bálinttal azonosított szerző fordította magyarra, a történet részleteinek megismeréséért tehát e mű kritikai kiadáshoz irányítom az olvasót.⁵

A latin nyelvű elbeszélésnek mai bibliográfiai adataink szerint legalább kilencvenegy korai kéziratát és ötvenhárom kiadását ismerjük a megírástól Piccolomini *Opera omnia* kötetének második kiadásáig (Bázel, Henricpetri, 1571).⁶ A *Historiának* a XVI. század végéig nyolc nyelven, máig fizikai valójukban is létezően tizenhat fordítása készült.⁷ E fordítások mindegyike bizonyíthatóan latin forrásra támaszkodik, nem pedig más népnyelvű verzióknak a másodlagos fordítása.

Kutatásom során a *Historia* korai fordításainak latin forrásait próbáltam azonosítani.⁸ Ehhez a munkához harminc latin kéziratot másolatot, illetve ötvennégy nyomtatványt vettem kézbe a novella szövegéből, és a

teket az ott is említett filológiai eseteknek a monográfiában megtalálható előfordulási oldalszámaival egészítettem ki a jelen írott változatban „vö.” jelzés alatt.

³ STOLL (1987).

⁴ E. KOVÁCS (2014).

⁵ VARJAS et. al. (1990).

⁶ A szöveghagyomány fő vonalainak ismertetését a korábbi kutatások összegzésével ld. MÁTÉ (2016) vö. részletesebben MÁTÉ (2018: 24–41).

⁷ Felsorolásukat ld. alább az 1. táblázatban.

⁸ Kifejezetten a források azonosításával kapcsolatos önálló tanulmányaim a következők: MÁTÉ (2009) vö. részletesebben MÁTÉ (2018: 99–117). Illetve MÁTÉ (2010) vö. részletesebben MÁTÉ (2018: 77–88).

fordítások filológiai tulajdonságai alapján (pl.: *lacuna*, romlott névalakok, *saut du même au même*) próbáltam visszakövetkeztetni a forrásukul szolgáló latin változatokra. Vizsgálódásaim középpontjában a latin és a nemzeti nyelvű szövegek esetében is az azokat alkotó másolók, nyomdászok és fordítók eljárásai álltak, a munkájukban tükröződő emberi tényezőkkel együtt: mi az, amiben forrásukat követik, mi az, amiben egyénileg tévesztenek, mi az, ami saját kreativitásukról tanúskodik a szöveg előállításánál során stb. Az alábbiakban példákat hozok a fordítók latin nyelvtudásával, illetve tárgyi-lexikai tudásával kapcsolatos fordítási problémákra.

Nyelvi gátak

A fordításban tükröződő, a fordító nyelvi gátjaira utaló jeleket találhatunk a szövegekben, amikor a fordító rendelkezésére álló latin szövegváltozat nem volt elég pontos nyelvileg, vagy a fordító nem tudott „elég jól” latinul (nem ismerte alaposan a grammatikai szabályokat, hiányos volt a szókincse, nehézséget okozott neki a szövegkohézió felismerése), és saját kútfőből nem tudta korrigálni a felmerülő problémákat.

A nyelvi gátak egyszerű esete, amikor a forrásszövegben ritkán használt, s ezért gyakran félreértett latin szavak szerepeltek. Piccolomini szövegének másolói és ebből következően fordítói sokat szenvedtek a *caesaries*, *ei* (f) 'nagy és szép haj' jelentésű főnév miatt, amelynek többes számú tárgyesetbe a *caesareus* 3 'császári' jelentésű melléknév többes számú hímnemű tárgyesetét értették bele. A félreértés miatt a germán férfiak tipikus, bodorított hajviseletéről szóló megjegyzés helyett,⁹ mások mellett a *Historia* magyar fordításában is a *császár* embereire vonatkozó mondat lett: Pataki Névtelen, I. 44. „Tekintsed, Sosia, mely igen szép ifjak az császár körül vannak.”¹⁰

Előfordul olyan eset is, amikor a fordító tévedése egy, már a szöveg előállításának korábbi szakaszában bekövetkezett másolási-, majd nyomdahiba következménye, s végső soron vizuális okokkal magyarázható, perceptuális probléma. Ilyen például a novellában emlegetett

⁹ *Aspice caesaries et madido cirro contortos crines* („Figyeld csak szép és nedvesen feltekert hajfürtjeiket”). PIROVANO ed. (2001: 32).

¹⁰ VARJAS et. al. (1990: 409). Vö. MÁTÉ (2016: 159-161), illetve MÁTÉ (2018: 156).

Kandaulész lúd király névalakja, aki a dán és a német fordítások mellett Krzysztof Golian lengyel fordításában is *Tandalis* névre hallgat: „Nie piękniejsza *Tandalis*, króla Lidyjskiego / Żona nad Lucretią Menelaego.”¹¹ Ebben az esetben a fordítási hibát az okozza, hogy a másolási szakaszban a minuscula t betűt valaki c-nek olvassa ki, s a tulajdonnevet T kezdőbetűvel örökíti tovább a nyomtatványokba is, immár értelmetlen alakban.¹²

A nyelvi gátak harmadik esete a másolás során akusztikai okokból bekövetkezett változás, amely a fordítás szövegébe is utat talál. Erre vonatkozó példám a német Niklas von Wyle *Historia*-fordításából származik, ahol Piccolomini szerzői szándékától eltérően¹³ a magyar lovagot (*Pacorus pannonius*) nem Pacorusnak, hanem Baccarusnak hívják: „*Baccarus* ain *banonischer* raisiger von edelm geschlecht geborn an hub Lucreciam liebzehaben.”¹⁴ Itt azt a fonetikai jelenséget figyelhetjük meg írott formában, hogy a zöngétlen p hangot a német nyelv bizonyos nyelvjárásaiban zöngésült alakban b-ként ejtik. Ez a jelenség eredményezhette azt, hogy a hallás után dolgozó másolók *Pacarus* (például egy müncheni és egy wrocławwi kódexben),¹⁵ majd *Bacarus/Baccarus alakban rögzítették a lovag nevét, s az ebben a formában öröklődött további kéziratokba és nyomtatványokba. Wyle német nyelvű soraiban erre a jelenségre rögtön két példát is találunk: nemcsak *Pacorus* lesz *Baccarus*, hanem még a lovag *pannonius* nemzetisége is *banonischer* alakban kerül a fordításba.

A fent olvasható példák tehát a fordításban jelentkező problémák közül a szöveg átörökítésével és a másolók/fordítók fizikai percepciójával álltak kapcsolatban.

¹¹ ADALBERG ed. (1896: 56). („Nem volt szebb Tandalisnak, Lydia királyának / felesége Lucretiánál, Menelaosz feleségénél.”)

¹² Vö. MÁTÉ (2016: 155), illetve MÁTÉ (2018: 82).

¹³ Vö. MÁTÉ (2016: 154–155), illetve MÁTÉ (2018: 66).

¹⁴ MORRALL ed. (1988: 136–137). („Baccarus magyar lovag, aki magas születésű volt, beleszeretett Lucretiába.”)

¹⁵ München, Bayerische Staatsbibliothek, ms CLM 14125, számozatlan; Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, ms IV Q 62, 389v.

Kulturális gátak

A fordítási nehézségek másik csoportjába azokat az eseteket soroltam, amelyek a másoló/fordító nem megfelelő műveltségével függenek össze. Ilyen helyzetekben a fordító (olykor egészen kreatívan és szórakoztatóan) félreinterpreál bizonyos kulturális utalásokat, például a Biblia vagy az antik mitológia körébe tartozó történeteket, amelyek a magas humanista körökben, így Eneas Silvius Piccolomini számára is alapműveltségnek számítottak.

Első példában a fordítók felkészültsége mintha nem lett volna elegendő ahhoz, hogy Piccolomini latin szövegének mélyebb intertextuális utalásait megértsék, és felismerjék, hogy a forrásukban olvasható névváriáns a szöveg egészét és utalásrendszerét tekintve hibás, még ha létező műveltségelemről és nyelvtanilag helyes szóalokról van is szó.

Piccolomini novellájában minden szereplőnek „beszélő neve” van. Eurialus Vergilius *Aeneis* című eposzának egy kisebb szereplője, akinek a novella szerint Sienában, akárcsak az eposz szerint a rutulusok táborában, Nisus az egyik legfőbb támasza és segítője (*Aen.* 5, 286–339). További társaik, Palinurus és Achatés szintén Aeneas legénységéhez tartoznak: Achatés Aeneas hűséges társa (*Aen.* 1, 188), Palinurus pedig Aeneas hajójának kormányosa (*Aen.* 5, 833–871). Piccolomini szerzői szándéka szerint tehát a megfelelően művelt olvasónak fel kellene ismernie, hogy Vergilius szereplőire utal a novellában, és az ideális olvasó Nisus és Achatés nevéből Palinurusra is asszociálni tudna. A helyes olvasat tehát a következő: *Dum sic loquitur Nisus Achatem Palinurumque cernit.*¹⁶

Ehhez képest a másolók és fordítók egy része¹⁷ Palinurus nevét *lectio faciliorként* felfogható módon Pliniusra egyszerűsíti: *Dum sic loquitur Nisus, Achatem Pliniumque cernit.* A történetíró Plinius neve láthatóan sokkal evidensebb tudást jelentett az olvasók többsége számára, mint a vergiliusi eposz ismerete. A Plinius-variánst követi fordításában például két olasz és egy francia szerző.

¹⁶ PIROVANO ed. (2001: 72). („Amíg így beszélt magában, meglátta Nisust, Achatés és Palinurust.”)

¹⁷ Az általam ismertek közül harmincnégy latin szövegtanúban: MÁTÉ (2018: 324).

Alamanno Donati: In mentre che Eurialo fra se così parla: gli venne ueduto Niso Achate et *Plinio*¹⁸

Venetói Névtelen: Parlando cussi vette tre suoi compagni cioè Niso, Achate et *Plinio*¹⁹

Octovien Saint-Gelais: Tandis que ainsi aloit a soy parlant, / Nise, Achatés et *Pline* il avisa.²⁰

Hozzájuk képest több szerencséje volt a német és a dán fordítónak, akik közül az utóbbi latin forrásában mintha teljesen hibátlan lett volna a kérdéses szöveghely:

Niklas von Wyle: So sicht er Nysum Achatem vnd *Palmurum* sine diener²¹

Dán Névtelen: hand Nisum / Achatem / oc *Palinurun* sine tienere²²

Következő példában a fordítók különbözőképpen viszonyulnak egy bibliai utaláshoz, amelyről azt feltételezhetnénk, hogy a középkor vallásos világában mindenki számára ismert és ezért változtatás nélkül lefordítandó lett volna. Eurialus és Lucretia első szerelmes éjszakájának végén a latin novellában²³ egy utalás hangzik el a bibliai Ámnónnak nővére, Támár iránt érzett vérfertőző szerelmére. Ezt az ószövetségi történetet (2 Sám. 13, 1–22) a Venetói Névtelen törli saját változatából, talán azért, mert az a nem tiszta szerelem egyik híres példája; mindenesetre bizonyosan nem azért, mert az utalás homályos lenne a forrásául szolgáló szö-

¹⁸ DONATI (1492, 37v–38r), vö. MÁTÉ (2018: 106). („Amíg így beszélt magában, meglátta Nisust, Achatest és Pliniust.”)

¹⁹ ANONIMO (cc. 1500: 34v), vö. MÁTÉ (2018: 106). („Amíg így beszélt magában, meglátta Nisust, Achatest és Pliniust.”)

²⁰ DUVAL ed. (2003: 155), vö. MÁTÉ (2018: 181). („Amíg így beszélt magában, meglátta Nisust, Achatest és Pliniust.”)

²¹ MORRALL ed. (1988: 134–135), vö. MÁTÉ (2018: 74). („meglátta Nysust, Achatest és Palmurust, szolgáit.”)

²² PAULLI ed. (1923: 105), vö. MÁTÉ (2018: 74). („meglátta Nisust, Achatest és Palinurust, a szolgáit.”)

²³ *Nec Venus hec satietatem, ut Amoni cognita Thamar peperit, sed maiorem sitim excitavit amoris.* („nem is elégítette ki Venus, ahogy Ámnónnal történt, mikor megismerte Támárt, hanem a szerelem nagyobb szomjúságára indította.”) PIROVANO ed. (2001: 72).

vegben. A firenzei Alamanno Donati ehhez képest nem pontosan emlékszik rá, hogy a bibliai történetben Ámnón hál féltestvérével, Támárral, s a lány becsületén esett foltot édestestvére, Absolon bosszulja meg azzal, hogy megöli Ámnónt. Donati szövege szerint ugyanis Absolon az, aki elveszíti Támár iránti vágyát, miután megkapta őt:

né però per questo lui [è] satio: come fu *Absolone* poi che hebbe havuto a fare con *Tamarre*: ma allui adviene come a bevitori a uno buono vino et alloro gusto conveniente: bevendo assiduamente non diminuiscono però la volgia del bere: ma più presto l'accendano: così a Eurialo assai l'amore cresce: et maggiore sete ha che mai.²⁴

Ellenpéldaként hozhatjuk a német Niklas von Wyle fordítását, akinek semmi kifogása nem volt az allúzió ellen, és változtatás nélkül lefordította azt. Niklas von Wyle: Dise minne gebar jnen nit satung als *Amoni die minn Thamar*, sunder taett sy grossern durst ed liebe jn jnen beden erwecken.²⁵

Harmadik példám egy olyan szöveghely, amelyben egy műveltség-elem a fordítók számára is azonosíthatóan kilóg a kontextusból, s azt a fordítók eltérő kulturális utalásokkal helyettesítik.

Venetói Névtelen: Helena volse da Paris esser rapida. Che bisogna de *Danae* dire over di *Medea* che simile sono.²⁶

Jean Maugin: Qu'est il besoin parler du *Dianira* au *Medea*?²⁷

Alamanno Donati: Che bisogna ch'io raconti *Ariadna* / o uero *Medea*.²⁸

²⁴ DONATI (1492: 37r), vö. MÁTÉ (2018: 113). („nem is elégül ki ettől, ahogyan Absolonnal történt, miután dolga volt Támárral: hanem kedve támad, akár a nagyivóknak a jó, és ízlésüknek kedves borra, mikor kitartóan isznak, de mégsem oltódik ki a szomjuk, így tehát Eurialusban is igen felhorgad a szerelem, és jobban szomjazik, mint bármikor előtte.”)

²⁵ MORRALL ed. (1988: 132). („nem hozott meglegedést számára ez a tett, ahogy Ámnónnal és Támárral volt, hanem nagyobb szomjúság támadt benne a szerelemre.”)

²⁶ ANONIMO (cc. 1500: 6r), vö. MÁTÉ (2018: 121). („Heléna akarta, hogy Paris elrabolja őt. Ugyan minek is említeni Danaét vagy Medeát, akik hozzá hasonlók.”)

²⁷ MAUGIN (1556: 34), vö. MÁTÉ (2018: 193). („Miért szükséges, hogy Deianeiráról szójak vagy Medeáról?”)

Lucretia belső vívódásai során a távoli országokból jött férfiaktól elhagyott hősnők példáira emlékeznek, a szép Heléna, Ariadné és Medea eseteire, akik az *adulterium* vádjával illethetők: *Rapi Helena voluit; non invitam asportavit Paris. Quid Hadrianam referam, vel Medeam?*²⁹ Egy valamikori másolási hiba miatt azonban a Theseustól elhagyott Ariadné helyett Diana neve tűnik fel e fordítók latin forrásaiban: *quid Dianam referam*.

A Venetói Névtelent zavarba ejtette, hogy a rossz hírű asszonyok között Dianát, a vadászat szűz istennőjét találja példaként, s ezért ő Danaét, a Zeustól aranyeső formájában megtermékenyített királylányt illesztette saját szövegébe.

Vélhetően a francia Jean Maugin is ugyanígy járt el: a forrásaiban található *Dianam* névalak helyett az öregedéstől és elhagyatástól féltő Deianeirát idézte fel ezen a helyen. A mítosz szerint Deianeira elfogadta a haldokló Nessus kentaurtól annak vérébe mártott ingét. Évekkel később féltékenységeben ezt adta férjére, Herculesre, aki pokoli kínokat állt ki, s végül máglyán égette el magát, hogy véget vessen szenvedéseinek.

Ellenpéldaként hozhatom fel a nagyon tudatos humanista Alamanno Donati fordítását, aki felismeri a házasságtörő nőalakokból álló asszociációs sort, s a maga fordításában ő külön jelzés nélkül visszaállítja a vélhető szerzői szándékot tükröző olvasatot, jóllehet az ő forrásában is a téves *Dianam* variáns állt. Donati nyíltan kritikus hozzáállása a forrása szövegében található hibákhoz egyébként a szerelmi történet fordítóinak teljes mezőnyében is egyedülállónak mondható.³⁰

Utolsó előtti példában a fordítók közül néhány akkor is szó szerint fordította forrását, ha a benne foglaltak értelméről nem volt meggyőződve. Piccolomini novellájában Eurialus arról panaszkodik Pandalusnak, az asszony rokonának, hogy Lucretiát elzárva tartja a férje, és úgy őrizteti, mint Cerberus az Alvilág (latinul *Orcus*) kapuját, vagy a sárkány az aranygyapjat: *Non tam vellus aureum pervigil draco servabat nec*

²⁸ DONATI (1492: 9r), vö. MÁTÉ (2018: 121). („Mi szükség van rá, hogy Ariadnéről, vagy akár Medeáról meséljek.”)

²⁹ PIROVANO ed. (2001: 30). („Heléna akarta, hogy elrabolják, nem akaratlant vitt magával Paris. Mit mondjak Ariadnéről vagy Medeáról?”)

³⁰ MÁTÉ (2018: 113).

*aditum Orci Cerberus, quam ista diligenter recluditur.*³¹ Két olasz fordítónak a szöveghely nem is okoz problémát:

Alamanno Donati: non con minore diligentia la guardano che il uigile serpente si guardassi la pelle del montone dell'oro o Cerbero *l'entrata dello inferno*:³²

Venetói Névtelen: non tanto el uigilante dracone guardaua la pelle doro in lisola di Colchos: ni Cerbero cum tre teste *la porta de lo inferno*:³³

Fordításaik tanúsága szerint a Spanyol Névtelen és a német von Wyle előtt azonban olyan latin szövegváltozat állt, amelyben romlott *aditum orti Cerberus* olvasat szerepelt *aditum Orci Cerberus* olvasat helyett, s így az őrkutya szerintük egy kert bejáratát vigyázta.

Spanyol Névtelen: no con tanta diligencia el vellocino de oro el velante dragon guardo / *ni las entradas del huerto Cervero*³⁴

Niklas von Wyle: Der wachend dracke behut nit so wol des guldin scheppers / noch Cerberus *den zugange sines gartens*.³⁵

Ennek a hibának a kialakulását kéziratos változatokban könnyen magyarázhatjuk. A minuscula t és c betűket összekeveri a másoló, és az *orti* szót úgy értelmezi, mintha az a *hortus*, *i (m)* 'kert' jelentésű szónak a szókezdő h nélkül írt alakja lenne, létrehozván ezzel egy **(h)orti* alakot. Az olvasat aztán tovább öröklődik nyomtatványokba is. Így már érthető, hogyan lehet az, hogy a fenti fordításokban Cerberus a kert, nem pedig az Alvilág kapuját őrzi. A két fordító feltételezhette persze, hogy a latin szövegben az Alvilág egyik részének, az Elíziumi mezőknek a kapujáról

³¹ PIROVANO ed. (2001: 88). („Nem őrizte oly szorgalommal az aranygyapjat az éber sárkány, sem Cerberus az Orcus kapuját, mint amilyen szorgalommal bezárják e nőt.”)

³² DONATI (1492: 50v). („nem kisebb szorgalommal őrizte az éber sárkánykígyó az arany kos bőrért, vagy Cerberus a pokol bejáratát.”)

³³ ANONIMO (cc. 1500: 47r-v). („nem őrizte ennyire az éber sárkány az aranygyapjat Colchos szigetén, sem Cerberus három fejével a pokol kapuját.”)

³⁴ RAVASINI ed. (2004: 196) vö. MÁTÉ (2018: 123). („nem őrizte ekkora szorgalommal az aranygyapjat az éber sárkány / sem a kert bejáratát Cerberus.”)

³⁵ MORRALL ed. (1988: 150). („nem őrizte ennyire az éber sárkány az aranygyapjat / sem Cerberus az ő kertje kapuját.”)

van szó, amelyet elképzelhetünk egy, a zsidó-keresztény hagyomány Édenkertjéhez hasonló kies helyként. A fordítási, illetve már a latin forrásban meglévő hibára tehát találhatunk filológiai magyarázatot. Az mindenesetre bizonyos, hogy a Spanyol Névtelen és von Wyle nem kérdőjelezték meg a forrásaikban álló latin olvasat helyességét, hanem legjobb tudásuk szerint adtak neki értelmet fordításaikban.

Végül kulturális gátnak tekintem azt is, amikor a fordított szövegből az azt tolmácsoló személy vélhetően erkölcsi alapon kihagy egy erősen erotikus utalást egy bolháról, amelynek képében Eurialus szeretne bejutni kedveséhez. Piccolomini novellájában a szöveghely a következő: *O utinam possem fieri hirundo! Sed libentius transformari in pulicem vellem, ne mihi fenestram clauderes.*³⁶ A „transformari in pulicem vellem” sor, ahogy Jankovits László korábban felhívta rá a figyelmet,³⁷ annak a középkori hagyománynak a folytatása, amely a pseudo-vergiliusi *Culex*, és a pseudo-ovidiusi *Carmen de pulice* című költeményeket parafrazeálja és gondolja tovább. Így hangzik e sor a Pataki Névtelen tollából: „Vajha ideiglen fecskévé lehetnék, azmint te magad írod, / Jóllehet bolhává örömesben lennék, ne tennéd be ablakod”.³⁸

A legkülönbözőbb nyelveken dolgozó fordítók számára világos volt az erotikus utalás, s ízlésüktől, erkölcsi beállítottságuktól függően többen ki is hagyták azt saját szövegükből, esetleg más, a bolhához hasonló beható képét tették a helyére. Mint az az alábbi táblázatból látszik, a magyar fordítóhoz hasonlóan a német, a spanyol, az olasz Donati és a Venetói Névtelen, az angol William Braunche, a dán ismeretlen, a francia Saint-Gelais, Jean Mougin, valamint az N. R. monogramú fordító változtatás nélkül lefordította a bolha szót. Az olasz Verniglione egy még a bolhához hasonlóan merész képpel, a Danaét megtermékenyítő aranyeső hasonlatával helyettesíti az állatot, az Angol Névtelen Eurialusa azonban már csak egy kisebb dologgá szeretne válni. A lengyel Golian és a francia Anthitus la Favre a fecskét még megtartja szövegében, de bolháról nála már szó sem esik. A francia Belleforest nem fecskét

³⁶ PIROVANO ed. (2001: 48). („Ó, bárcsak fecskévé lehetnék! De inkább akarnék bolhává válni, ha nem zárnád be ablakod.”)

³⁷ JANKOVITS (2002).

³⁸ VARJAS et. al. (1990: 417).

említ, hanem csupán madarat, illetve láthatatlanságot, de a bolha nála is elmarad. Végül az olasz Alessandro Braccesi fordításában teljesen hiányzik Eurialus és Lucretia levelezéséből ez az évődő rész.

1. táblázat „A bolha-probléma”

Nyelv	Név – Keletkezés ideje	Fecske	Bolha
1. német	Niklas von Wyle ³⁹ kb. 1462; 1478	schwalb	floch
2. spanyol	Névtelen ⁴⁰ kb. 1492	golondrina	pulga
3. olasz – toszkán	Alessandro Braccesi ⁴¹ 1482–1487	nincs	nincs
4. olasz – toszkán	Alamanno Donati ⁴² 1492	rondine	pulice
5. olasz – venetói	Névtelen ⁴³ post 1490, cc. 1500 csak kézirat	hirundine	pullice
6. olasz – milánói	Giovanni Paolo Verniglione ⁴⁴ 1506	rondina	piogia d'oro
7. angol	Névtelen, monogram: Le. A. ⁴⁵ kb. 1553	swalowe	a lesse thyngge
8. angol	William Braunche ⁴⁶ 1596	swallow	flea
9. magyar	Névtelen ⁴⁷ ante 1579 (1577)	fecskévé	bolhává
10. lengyel	Krzysztof Golian ⁴⁸ post 1583	jaskółkę	nincs
11. dán	Névtelen ⁴⁹ cc. 1570–80	suale	loppe
12. francia	Anthitus la Favre ⁵⁰ 1490	arondelle	nincs
13. francia	Octovien de Saint-Gelays ⁵¹ 1493	yrunde	puce
14. francia	François de Belleforest ⁵² 1582	oiseau, ou invisible	nincs
15. francia	I. M. azaz Jean Maugin ⁵³ 1551/1554	arondelle	pulce
16. francia	N. R. 1598 ⁵⁴	hyrondelle	puce

³⁹ MORRALL ed. (1988: 106), vö. MÁTÉ (2018: 94).

⁴⁰ RAVASINI ed. (2004: 322), vö. MÁTÉ (2018: 94).

⁴¹ BRACCESI (1531: B6v), vö. MÁTÉ (2018: 93, 26. jz).

⁴² DONATI (1492: 19r), vö. MÁTÉ (2018: 92).

⁴³ ANONIMO (cc. 1500: 16v), vö. MÁTÉ (2018: 94).

⁴⁴ VERNIGLIONE (1508: Biir), vö. MÁTÉ (2018: 93, 27. jz).

⁴⁵ MORRALL ed. (1996:14), vö. MÁTÉ (2018: 93, 26. jz).

⁴⁶ BRAUNCHE (1596: E1r), vö. MÁTÉ (2018: 218).

⁴⁷ VARJAS et al. (1990: 417), vö. MÁTÉ (2018: 94).

⁴⁸ ADALBERG ed. (1896: 27), vö. MÁTÉ (2018: 93, 26. jz).

⁴⁹ PAULLI ed. (1923: 70), vö. MÁTÉ (2018: 94).

⁵⁰ FAURE (cc. 1508: D8), vö. MÁTÉ (2018: 176).

⁵¹ DUVAL ed. (2003: 121), vö. MÁTÉ (2018: 94).

⁵² DE BELLEFOREST (1582: 248v), vö. MÁTÉ (2018: 197).

⁵³ MAUGIN (1556: 64), vö. MÁTÉ (2018: 191).

A fenti néhány példa talán elegendő arra, hogy a copyright kötöttségeitől mentes kora újkori fordítók kreatív tevékenységébe bepillantást adjon, és felvessen néhány szempontot, amelyek mentén régebbi, a magyar irodalomtörténetben immár klasszikusnak számító fordításokat is érdemes lehet (újra) megvizsgálni.

Felhasznált irodalom

- ADALBERG ed. 1896 S. ADALBERG (wyd.), *Historya o Euryalu i Lukrecyi* (Biblioteka Pisarzów Polskich 32), Kraków, 1896.
- ANONIMO cc. 1500 ANONIMO, *De doi amanti*, ms Magliabechiano VI 39, Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze, cc. 1500.
- DE BELLEFOREST 1582 F. DE BELLEFOREST, *Histories tragiques extraites de l'italien de Bandel...*, Vol. 6., Paris, 1582.
- BRACCESI 1531 A. BRACCIO,⁵⁵ *Epistole de dui amanti. Composte dal fausto et eccellente papa Pio, trad. in vulgare con elegantissimo modo*, Venezia, 1531.
- BRAUNCHE 1596 William BRAUNCHE, *The most excellent histoire of Eurialus and Lucesia*, London, 1596.
- DONATI 1492 Alamanno DONATI, *L'Historia di dua amanti composta da Silvio Enea Pontefice Pio II a Mariano compatriota et tardocta di lingua latina in fiorentino da Alamanno Donati al Magnifico Lorenzo de' Medici*, Firenze, 1492.
- DUVAL 2003 F. DUVAL (ed.), E. S. Piccolomini, *Oeuvres érotiques. Cinthia – Historia de duobus amantibus avec L'ystoire de Eurialus et Lucesse d'Octovien de Saint-Gelais – De remedio amoris*, Turnhout, 2003.
- FAURE cc. 1508 A. FAURE, *Lystoire des deux vrays amans eurial & la belle lucesse*, Paris, s.a. [cc. 1508].
- JANKOVITS 2002 JANKOVITS L., *Kanbolhavadászat: Janus Pannonius pajzán epigrammái*, in: Szentmártoni Szabó G. szerk., *Ámor, álom és mámor: a szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete. Tudományos konferencia, Sátoraljaújhely, 1999. május 26–29., Budapest, 2002, 141–152.*
- E. KOVÁCS 2014 E. KOVÁCS P., *Zsigmond király Sienában*, Budapest, 2014.
- MÁTÉ 2009 MÁTÉ Á., *Enea Silvio Piccolomini Historia de duobus amantibus egy ismeretlen venetói fordító tolmácsolásában*, in: Székely Tünde szerk., X. RODOSZ Konferenciakötet: Romániai Magyar Doktorandusok és Fiatal Kutatók Szövetsége Konferencia (10.), Kolozsvár, 2009, 98–108.
- MÁTÉ 2010 Á. MÁTÉ, *On the Possible Resources of Krzysztof Golian's Polish Translation of Historia, Camoenae Hungaricae*, 7 (2010), 45–52.

⁵⁴ PIUS II (1598: 45r–46v), vö. MÁTÉ (2018: 204).

⁵⁵ A szerző vezetéknevét kiadástól függően Braccesi, Bracci, illetve Braccio alakban hozzák a nyomtatványok. Standardizált névalakja Alessandro Braccesi.

- MÁTÉ 2016 MÁTÉ Á., *Az Eurialus és Lucretia széphistória latin forrása*, ItK, 120 (2016), 147–165.
- MÁTÉ 2018 MÁTÉ Á., *Egy kora újkori sikerkönyv története: 15–16. századi szövegvariánsok és fordítások Eneas Silvius Piccolomini Historia de duobus amantibus című szerelmes regényéből*, Budapest, 2018.
- MAUGIN 1556 J. MAUGIN, *L'amour d'Eurialus et Lucesse, par lequel est succinctement démontré quel profit vient du chaste amour et quel dommage de l'impudique. Avec quelque epistres...*, Lyon, 1556.
- MORRALL ed. 1988 E. J. MORRALL (ed.), *Aeneas Silvius Piccolomini (Pius II)*, Niklas von Wyle, *The Tale of Two Lovers Eurialus and Lucretia* (Amsterdamer Publikationen zur Sprache und Literatur 77), Amsterdam, 1988.
- MORRALL ed. 1996 E. J. MORRALL (ed.), *Aeneas Silvius Piccolomini (Pius II), The Goodli History of the Ladye Lucreces of Scene[!] and of her Lover Eurialus*, Oxford, 1996.
- PAULLI ed. 1923 R. J. PAULLI (udg.), *Danske Folkebøger fra det 16. og 17. Århundrede*, 9, København, 1923.
- RAVASINI ed. 2004 I. RAVASINI (a c. di), *Enea Silvio Piccolomini, Estoria muy verdadera de dos amantes, traduzione castigliana anonima del XV secolo*, Roma, 2004.
- PIROVANO ed. 2001 D. PIROVANO (a c. di), *Enea Silvio Piccolomini, Historia de duobus amantibus*, Alessandria, 2001.
- PIUS II 1598 PIUS II, *Les amours d'Eurial et de Lucesse*, Paris, 1598.
- STOLL 1987 STOLL B., *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban*, Pécs, 1987.
- VARJAS et. al. 1990 VARJAS B. et. al. (szerk.), *XVI. századbeli magyar költők művei: 1567–1577 (Valkai András, Görcsöni Ambrus, Majssai Benedek, Gergelyi Albert, Huszti Péter énekei, Eurialus és Lucretia históriája, Telamon históriája, Bogáti Fazakas Miklós folytatása Görcsöni Ambrus históriájához)*, Régi Magyar Költők Tára XVI. század, 9., Budapest, 1990, 403–461.
- VERNIGLIONE 1508 = G. P. VERNIGLIONE, *Lo innamoramento de Lucrecia et Eurialo traducto per miser Jo. Paulo Verniglione in versi rithimi, Opera nova*, Milano, 5. III. 1508.